

kell, mint a tv-ben való bemutatáshoz, milyen *más* elvi érvet tud felhozni a rendőrség, ügyészség, bíróság, amelynek alapján az egyik mód megengedett, a másik tilos? Ezt is a „közérdek” dönti el? Továbbá az sincs meghatározva, milyen bűnért fizet az ember a személyiségi jogvédelem elvesztésével (avagy milyen bűnökért szabható ki – s nemcsak a bíróság által – ez a „mellék-büntetés”). Ilkei példája szerint a beilleszkedni nem akaró izgága munkás is, aki bemószerolja a főnökséget, ilyen „álszemélyiség”, csökkentett jogú állampolgár lesz.

A tulajdonjog, a személyes szabadság és a képmáshoz való jog, illetve az összes személyhez fűződő jog egyenrangú. Hosszú történeti fejlődés eredményeképpen „természetes”, hogy nem lehet valakit megfosztani tulajdonától a „társadalom nevelése” érdekében, pl. mert „nem érdemli meg”. A – kivételes – vagyon-elkobzást, illetve a személyes szabadság elvonását az egész büntetőjog és büntető eljárás garanciarendszere bátyázza körül. A kisajátításhoz nem elég általában a „közérdek”, és a veszteséget egyébként is bőven kompenzálják. A személyiségi jog és a közérdek – itt valójában a tömegkommunikáció szabadsága – egymással szembeni mérlegelése épp ilyen kiépített, formalizált garanciarendszert követel meg. S mivel a hírközlés általában képes érvényesíteni az érdekeit, a mindenképpen érintetetlen, abszolút védett személyi szféra itt gyakorlati szerephez jut. Természetesen minden zárt, garanciális rendszerben vannak értelmezést kívánó fogalmak, s óriási szerepe van a jogalkalmazási politikának, sőt az eljáró hivatalnok vagy bíró tisztességének és egyéni felfogásának is – ezért érdemel a *Jogtudományi Közlöny* szerzői által képviselt garanciális szemlélet nagyobb nyilvánosságot.

Dr. FUTÓ* ANNI

EDERE NECESSE EST

Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus. Tanulmányok a zsidókérdésről a huszadik századi Magyarországon. Sajtó alá rendezte Hanák Péter. Gondolat, Budapest, 1984. 381. old.

Könnyű és némileg méltánytalan a válogatás bírálatával kezdeni a szöveggyűjtemény ismertetését. Elég a kötet tartalomjegy-

zékét átnéznünk, s máris kiderül, milyen szegényes a válogatás. Ez a kötet bizony nem válhat a zsidókérdés hazai irodalmának szöveggyűjteményévé. A hét évtizedet felölelő korszak irodalmából épp annak a két évtizednek a dokumentumai hiányoznak, amelyben a zsidókérdés kérdéssé, az asszimiláció kérdéssé, az antiszemitizmus világnézetté vált, s amelyben, ha későn és tétován is, végül megszületett a hazai zsidóság disszimilációjának kulturális és politikai programja.

A magyar könyvkiadás kis titkaiba beavatott olvasó könnyen észreveszi azt is, hogy a válogatás nem véletlenül sikerült ilyenre, hanem a szokásos kompromisszum szülötte. Az alku, ha teljesen kimondják, valahogy így hangzott volna: eltekintünk bármiféle szélsőséges álláspontot képviselő írás közlésétől, ám ennek fejében bevesszük a kötetbe, méghozzá csonkítatlanul, Bibó tanulmányát; tudjuk persze, hogy az így, önmagában nem közölhető, ezért körülpárnázzuk a századelő boldog háborús békeidejének szelíd elmélkedéseivel és a századvég rezignált alkonyának mindentudó okoskodásával. Hogy a Huszadik Század 1917-es ankétján a „historiai neurózissal terhelt témában különösen érzékeny füleket és lelkeket” (16. old.) sértő írások is napvilágot láttak? Az ankét szövegének mintegy százoldalnyi válogatásából ezek – a szerkesztői alku értelmében – szintén kimaradnak. Igaz, a szerkesztői bevezető az olvasót cinkosan bátorítja: ne hagyja annyiban, üljön be a könyvtárba, s a poros, ámde csonkítatlan folyóirat lapjain maga tájékozódjon. Akinek füle van az ilyen célzásokra, meg is teszi. A beavatottak köre persze oly szűk, hogy nyugodtan mondhatjuk, ők amúgy is eljutottak volna a Huszadik Század eredeti szövegéhez. A többinek pedig egyelőre be kell érnie ennyivel.

Bizonyára lesznek olyanok – hogy a kötetet sajtó alá rendező Hanák Pétert parafrázáljuk (375. old.) –, akik e kompromisszumot teljesen elvetendőnek tartják, s az alkudozó cenzúra uralma alatt a teljes hallgatás álláspontjára helyezkednek. Lesznek tán olyanok is, akik a körülmények gondos mérlegelése után elfogadják a szerkesztő kimondatlan érvelését: *edere necesse est...* Lesznek azonban olyanok is, akik a könyvkiadás szabadságának reményét fenntartva más fórumokon igyekeznek megőrizni valamit a szólásszabadság hagyományából. Olyanok, akik a gondterhelt cenzorok és a csínytevővé infantilizált tudósok mérkőzésé-

ben az utóbbiaknak szurkolva, de harcmódorukat el nem fogadva továbbra is vallják, hogy *navigare necesse est...*

A válogatás teljességétől, illetve hiányos voltától eltekintve, mit mondhatunk a gyűjteménybe bekerült egyes szövegekről? Pozsgay Imre bevezetőjének kivételével valamennyi másodközlés. Összefüggésük laza, távoli. Színvonaluk meglehetősen ingadozó.

Semmi kétség, a kötet messze kiemelkedő írása Bibó István tanulmánya, amely a magyarországi zsidókérdés mindmáig legszínvonalasabb taglalása. Bibó tanulmánya, bár a jelen gyűjtemény megjelenése előtt nem volt könnyen hozzáférhető Magyarországon, mára meglehetősen ismertté vált. Ezért csupán egyetlen, inkább a mostani megjelenés körülményeivel összefüggő megjegyzést fűzünk hozzá. A Hanák-féle kötet széles történelmi íve azt sugallja, hogy a tanulmány a 19 utáni korszak szellemi lezárása, morális számvetése, korszakfordulós visszatekintése, amit azután — újabb negyedszázad elteltével — egy új generáció friss számvetése követ. Pedig Bibó munkája elsősorban nem történelmi indíttatású. A körültekintő történelmi tárgyalás, az ön-maga, családja, felekezete és osztálya nevében elvégzett számvetés csak kiindulópont a politikus Bibó nagy kísérletéhez: formát és nyelvet találni a zsidókérdés 1945 utáni új fordulatainak nyilvános megvitatásához.

Hogy erre nem kerülhetett sor, az nagyrészt Bibó tanulmányának egyik címzettjén, a kommunista párton múltott. 1948/49-cel lezárult a politikai kérdések viszonylag szabad és fogalmi nyelven történő megtárgyalásának efemér korszaka. Az ötvenes évek *newspeak*-jében a „zsidó” kódszava a „cionista” lett, a cionizmus bélyege pedig — akárcsak a többi nem-kommunista baloldali elkötelezettségé — a haza-, nép- és osztályárulás vádját vonta maga után.

Ezért nem tarthatjuk egészen őszintének Pozsgay Imre tünődését afölött, hogy vajon 1948-at követően miért is némult el a zsidókérdésről megindult vita, hogy netán „a zsidóság nem akarta a röviden és felületesen elvégzett számonkérés után a sebeket felszaggatni” (6. old.), avagy pedig a magyar nép inkább viselte az „utolsó csatlós”, a „fasiszta nemzet” bélyegét, mintsem szembenézett volna a múlttal. A ma már jócskán ötvenes éveit taposó politikusnak emlékeznie kell, hogy diákéveiben nemigen faggat-

ták arról, hogy mivel akar szembenézni. Úgyszintén felnőtt fej-
jel élte át az 1956-os s az azt követő izraeli–arab háborúk éveit,
amikor a cenzúra egyébként már lazuló szorításában a „cionista”
jelzőt még mindig jobb volt nem kiérdemelni.

Pozsgay Imrétől a recenzens nem a tudományos igényű elem-
zést kéri számon, csupán a tárgyi kijelentések igazságtartalmát.
Kezdjük mindjárt az elején. Igaza van Pozsgaynak abban, hogy
Bibó István és Száraz György írásainak megjelenése között hosz-
szú idő, több mint negyedszázad telt el. De az már korántsem
igaz, hogy ez idő alatt magyar szerzők tollából nem születtek
tudományos igényű feldolgozások a magyar zsidóság történetéről.
Elég itt az Izraelben élő Nathaniel Katzburg, Vágó Béla és a New
York-i professzor, Randolph Braham cikkeire és könyveire, vagy
a *Hungarian Jewish Studies* köteteire utalni. A magas színvonalú
tanulmányokat kivétel nélkül magyarországi eredetű szerzők
írták, s hogy e szerzők miért nem szerzők, avagy miért nem ma-
gyar szerzők, annak csupán Pozsgay Imre a megmondhatója. De
ha magyar szerző magyar tárgyú műve valóban kevés is lett volna,
vajon mi akadályozta meg a tudományos kiadókat abban, hogy a
zsidóüldözésekről, a totalitarizmusról szóló tengernyi kiad-
ványból fordításokat jelentessenek meg? Nem, sajnos nem áll
módunkban a kultúrpolitikus tűnődő sajnálkozását névértékben
elfogadni. Különösen, ha meggondoljuk, hogy minisztersége
alatt Bibó István egyetlen fontos tanulmányát sem adták ki, hogy
Bibó saját kézíratai gondozására tervbe vett svájci útját a magyar
hatóságok nem engedélyezték, hogy a Bibó István hetvenedik
születésnapját köszöntő, halála után elkészült emlékkötet meg-
jelentetését a magyarországi kiadók megfontolás tárgyává sem
tették.

De tegyük fel, hogy Pozsgay Imre, az ismert kultúrpolitikus
mindezt éppúgy fájlalja, mint e recenzió névtelen szerzője, s
csupán kényszerű kompromisszumok eredményeképpen vállalta,
hogy miniszterségének idején az ország legnagyobb élő politikai
gondolkodójával ilyen jogsértések történjenek. Nézzük tehát,
mit *gondol* Pozsgay a zsidókérdés mai megoldási lehetőségeiről.
Bibó István figyelmes olvasói bizonyára már a magabiztos ki-
induláson fennakadnak: „Magyarországon társadalmi, politikai
közmegegyezés van.” (8. old.) A kompromisszumos politizálás
bibói – s általában: demokratikus – felfogása szerint a mai Ma-

gyarországon lehet ugyan béke, lehet nyugalom, sőt, akár elégedettség is, csupán egyvalami nem lehet: közmegegyezés. Nem lehet mindaddig, ameddig a politikai vezetés a maga programját egyoldalúan deklarálja, a közvélemény pedig egyoldalúan „egyezik”. Hogy a „tartalmas intézményekkel” (9. old.) rendelkező Pozsgay-féle demokrácia egyébként milyen utat kínál a maradék zsidóságnak? Az asszimiláció útját – természetesen. De, ellentétben a régebbi korokkal, most már nem elég a *magyar nemzethez* asszimilálódni, nem, a zsidóságnak vállalnia kell az ország „*társadalmi berendezkedését*”, „programját” is (12. old.). A demokrácia nevében. A magyar nemzethez immár a rendszeren keresztül vezet az út. Csak Bibó forog a sírjában.

Nem úgy Molnár Erik, aki már egy évvel a tömegirtás után, 1946-ban bámulatos optimizmussal hirdette: „a fasizmus is csak átmeneti visszaesés volt az emberi haladás útján” (133. old.). A zsidóság szabadságát – így az érvelés – csakis a kapitalizmus felszámolása, a szocializmus hozhatja el. Minden egyéb kísérlet, mint pl. a cionizmus, reakciós (azaz rossz), és „reakciós marad akkor is, ha szocializmust hirdet (sic!)” (133. old.). Molnár Erik mondatainak vulgaritását talán menti, hogy szabadon előadott beszéd lejegyzett szövegét olvassuk, a gondolati sivárságot, a dogmatizmust azonban nem lehet nem észrevenni. A messianisztikus üdvtan lángolása a szemünk láttára merevedik a politikai intolerancia jégpáncéljává, s az olvasó megborzong a szavak mögött rejlő ígéret (fenyegetés) beváltásának történetét ismerve.

Száraz György tanulmányát a Hanák-féle kötetben immár ki tudja hányadik utánközlésben olvashatjuk, így a recenzens számos méltató sorához zárkózik fel, s megtakaríthatja magának elődeinek kínosan obligát meghajlását a szerző „kétségbevonhatatlan jóindulata” előtt. Száraz György író, s nem mond le a szubjektivitás, az írói szabadság előnyeiről valami szigorú logikai rend, történelmi fegyelem kedvéért. Az írot, az írói módszert jellemezzük tehát, amikor megállapítjuk, hogy Száraz nagyon is átgondoltan építkezik. Mindjárt írása elején közli velünk, hogy a Holocaust éveiben éretlen gyermek volt („egészen kicsi voltam”), s a zsidó bácsik és nénik („Faragó doktor bácsi”, „öreg házaló bácsi” stb.) elhurcolását végző magyar bácsik motívumait így, gyermekfejjel nem ismerte, nem érthette és már sohasem fogja megérteni (296–300. old.). A gyerekkorában látott zsidók

„titokzatosságát” csak az időközben szintén bácsivá cseperedett író fejtheti meg. El is kezdi mindjárt a római birodalomnál, hogy azután lelkiismeretesen végigpásztázzon egész történelmünkön. Az elnagyolt és meglehetősen iskolás áttekintés után, 1944-ben megint előbukkan a gyermek: Fuchs bácsi gazdátlanul maradt színes tintájából megszedi a maga hadisarcát. Így, a gyermek lelkén keresztül jutunk el a végkifejletig: „Nem tudtuk, mi vár rájuk. Nem tudtunk a zsúfolt vagonokról, a koncentrációs táborokról, a gáزرól. Ezt nekünk nem mondták. És ha tudjuk? Akkor is nézzük? Akkor se teszünk ellene? Olyan kérdés, amire nincs, nem lehet válasz. Sunyi módon tettek bűnrészessé valamennyiünket, úgy buktunk el a próbán, hogy nem tudtuk, miféle próbát állunk.” (328. old.)

Hát igen. Hogyan is tudhatta volna a gyermek („mi”), hogy mit tesznek a felnőttek („ők”). A szubjektív kifejtés adta szabadság az, amivel Száraz a kényes kérdést megoldja – szíve joga. S ha azt sugallja is, hogy egész népe amolyan tizenévesen volt éretlen, ám legyen – ezen is el lehet gondolkozni. Ám írói szabadság ide vagy oda, közönséges ízlésficamnak kell minősítenünk a történet folytatását: egy évvel a deportálások után a Rozsnyóról menekülő író egyszeriben teljes felnőtti érettségében pattan elénk, hogy elpanaszolja, a munkaszolgálatról visszatérő zsidók nem voltak kopaszak (mint ő), mi több, „jól tápláltak”, sőt kedélyesen vérszomjasak voltak (328. old.). S azután a sztereotípiák „a gázkamrák füstje alatt született sorsközösségről” (332. old.), a „bilgerlicsizmás” zsidó funkcionáriusról (331. old.), a hálátlan zsidóról (334. old.) stb. Száraz, aki oly tárgyilagosan emlékezik meg arról, hogy 1919-ben nemcsak a forradalom oldalán, vezérei között volt nagyszámú zsidó, hanem „a proletárdiktatúra idején túszként fogva tartott ellenforradalmárok jegyzékén mintegy 70 zsidó tőkés és reakciós szellemi vezető szerepel” (321. old.), arról már nemigen látszik tudomást venni, hogy az ötvenes évek „zsidó bosszújának” zsidók is és nemzsidók is áldozatul estek, hogy az ötvenes éveket elsöprő 1956 októberi felkelés vezetői között megintcsak ott voltak a zsidók, nemkülönben az 1956-ot követő megtorlás kivégzett és börtönbe zárt áldozatai között: vagyis mindenütt, ahol a magyar történelem páros és páratlan lapjai íródtak.

A következetlenség és végiggondolatlanság, a szerzőnek a köz-

helyek iránti bámulatos vonzódása csupán a tanulmány írói hitelét rontja: eddig az elemzésnek nincs összefüggő gondolati tanulsága. Nincs különösebb politikai jelentősége annak a panaszos hangú moralizálásnak sem, amivel Száraz megkülönbözteti a háborút átélt nemzedék antiszemitizmusát a fiataloknak az auschwitzi gázzámláról szóló „ártatlan” tréfáitól. Megint a picinyek és a bácsik megkülönböztetése: az ifjú „primitív gyanútlansága megmutatja ártatlanságát, de egyben a mi felelősségünket is.” (340. old.). Politikai jelentősége csupán annak van, hogy a szerző túláradó toleranciája nyitva hagyja ugyan az asszimilálódni kész zsidók számára az emlékek ápolásának lehetőségét, nagylelkűen felajánlja nekik „több ezer éves kultúrájuk minden kincsét” (346. old.), ám a pesszimista egyetemi hallgatóról, aki kételkedik a magyarok és zsidók megbékélésének lehetőségében Hitler után, kijelenti: elveivel Hitlert, a gázkamrákat igazolja” (336. old.). A sokadik ízlésficamnál még elszomorítóbb a mögöttes szemléletmód: a kételkedés határait mi, a birtokon belüliek vonjuk meg. Magabiztosan elválasztjuk, ki az, aki értünk kételkedik, s ki az, aki ellenünk...

Száraz tanulmánya után fellelegezve lapozunk tovább Hanák Péter fegyelmezett, logikus okfejtésében. Érvelése világos: A zsidó asszimilációnak a liberális, demokratikus rendszerek kedveznek, a szabadság-korlátozás, a jogfosztás hatására viszont kiéleződnek az asszimiláció zavarai is. A Monarchia konzervatív és autoritárius utódállamaiban eluralkodó antiszemitizmus megakadályozta a zsidóság teljes nemzeti beolvadását. A kelet-európai zsidóságot a megzavart asszimiláció félútján érte a borzalmas katasztrófa, s a náciizmus nem vette figyelembe az asszimilálódás különböző fokozatait, azonos kíméletlenséggel sújtott le asszimiláltakra és ortodoxokra.

Csak itt, a történet végén jövünk zavarba. Az okfejtésnek vége van, a tanulság azonban – nem hiányzik, ez még nem volna baj, de kétértelmű és bizonytalan. Ha elhittük, amit a professzor oly meggyőzően bizonyít, hogy ti. az asszimiláció kényes folyamata csak liberális, demokratikus és toleráns társadalmakban lehet sikeres, olyan társadalmakban, amelyek tisztelik „a komplementer disszonancia kifinomult rendszerét, roppant érzékeny egyensúlyát” (372. old.), akkor innen kell folytatnunk, s azt kell kérdeznünk, vajon e feltételek adottak-e Magyarország mai

politikai rendszerében. Igaz, ezt már nem Hanáknak, a történésznek kell megválaszolnia. Ő az elemzés végeztével egyszer már elbúcsúzott az olvasótól: „Eddig a történész bizonyítási eljárása. Tények, érvek, ellenérvek. Az elbírálás az esküdtszék feladata.” (375. old.). De Hanák, a *homo politicus* mégsem állja meg, hogy írását normatív állásfoglalással ne zárja. A zsidó hagyományból „a racionális prófécia képességét” (375. old.) megőrizni kívánó tudós a teljes beolvadás mellett foglal állást, s az általa felállított összefüggést politikai rendszer és asszimiláció között most már csupán a csattanó nem túl racionális pátosza hidalja át: „*Navigare necesse est, vivere non est necesse.*”

RINGWALD* FANNY

SZERKESZTŐI ÜZENET

Immár másodszor jelentkezünk „Babér és Tövis” c. rovatunkkal. Kezdeményezője Bence György budapesti barátunk volt; a megvalósítás is az ő érdeme. A válogatás, csakúgy mint a jókedvűmerész hangütés az ő szerkesztői készségét dicséri.

Az első babérok és tövisek megjelenése után (16. szám) több olvasónk nekünk szegezte a kérdést: szabad-e, illik-e kemény szurkálódásokat álnéven közölni? (Minden *-ot viselő név: álnév.) Jogos kérdés.

Normális viszonyok között egyértelmű volna a válasz: nem. De alkalmazható-e a deontológiai norma a budapesti–hazai írástudók helyzetére? Emberi fogalmak szerint, nemde, természetes volna, hogy szakszerű könyvbírálatért senkit se érhessen bántódás. Ezt az elvet *in abstracto* a párt-hivatalosság is elismeri, azt azonban nem, hogy magyar állampolgár a Magyar Füzetekbe írjon.

No de: Bence, Kis János, Tamás Gáspár? — kérdezhetné itt az olvasó. Honnan e boldog kivételek? Onnan, hogy ők hivatalosan nem léteznek, kereten kívüliek, engedélyre tehát szükségük nincs. Sajnos, másképp áll a dolog olyan értelmiségiek esetében, akiknek állami állásuk van. Kívánhatjuk-e tőlük, hogy egy alkalmi MF szereplésért egész szakmai jövőjüket kockára tegyék? Közreműködésük csak rejtőzve lehetséges.

Szükség törvényt bont, adott esetben: illendőséget. Ha majd hazai munkatársaink feje felett nem lebeg az állásvesztés kardja, mi is visszatérünk a normalitáshoz.